

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота магістра

з теми «**ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ
У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**»

Виконала: студентка 2 курсу,
групи DOb1 – M17,
спеціальності 012 Дошкільна освіта
за освітньою програмою Дошкільна освіта
з додатковою спеціальністю
013 Початкова освіта
(денна форма навчання)
Говдан Ірина Олександрівна

Керівник: **Гордійчук М. С.**, кандидат
педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик
дошкільної освіти

Рецензент: **Мартіна О.В.**,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик
початкової освіти

Кам'янець-Подільський – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ У ДІТЕЙ 5 – 7 РОКІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	7
1.1. Сутність поняття „культура спілкування”	7
1.2. Рівні сформованості основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років	41
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ У ДІТЕЙ 5 – 7 РОКІВ	65
2.1. Характеристика педагогічних умов формування основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років	65
2.2. Перевірка педагогічних умов формування основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років у навчально-виховному комплексі „дошкільний навчальний заклад – початкова школа”	74
ВИСНОВКИ	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	94
ДОДАТКИ	102

ВСТУП

Актуальність теми. Серед чинників розвитку особистості провідне місце належить спілкуванню, яке є об'єктивною необхідністю існування суспільства і людини в ньому. Адже природа людини інтерактивна за своєю сутністю, тобто саме у спілкуванні з подібними собі індивід вибудовує соціальні зв'язки та суспільні відносини.

На важливості спілкування для формування і розвитку дітей 5 – 7 років наголошується в законах України „Про дошкільну освіту” та „Про загальну середню освіту”, Базовому компоненті дошкільної освіти, програмі „Дитина в дошкільні роки”.

Проблемі спілкування, визначенню його найважливіших характеристик, трактуванню категорії „культура спілкування” присвятили свої праці О. Бодальов, О. Кульчицька, О. Леонт'єв, О. Малахова, А. Мудрик, С. Петеріна, Л. Петровська, В. Семиченко, Ф. Хміль та інші.

Особливим періодом, що створює сприятливі можливості для формування культури спілкування зростаючої особистості, є вік 5 – 7 років, тобто час переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку. У цей час спілкування постає основним засобом обміну інтелектуальними і моральними цінностями між дітьми, найбільш природного, невимушеного налагодження міжособистісних відносин, важливим джерелом розвитку емоційної сфери, орієнтиром для самооцінки і самовираження. Підтвердження цієї думки знаходимо у працях Н. Богуславської, О. Казарцевої, М. Лісіної, Н. Стаднік, З. Смелкової, О. Смирнової, Ю. Соловйова, О. Чернишова, Л. Шипициної та інших, які зазначають, що протягом цього періоду в дітей формуються позаситуативно-особистісна форма спілкування з дорослими та однолітками, більшого усвідомлення набувають уявлення про етичні стереотипи міжособистісної взаємодії, спостерігається активне прагнення до її реалізації у відносинах з іншими. Це

має велике значення для успішного переходу від дошкільного дитинства до початкової школи.

Найбільш сприятливі обставини для такого переходу створюються в умовах навчально-виховного комплексу „дошкільний навчальний заклад – початкова школа”, який забезпечує безперервність освітнього і виховного простору дошкільників і молодших школярів, сприяє цілісному особистісному розвитку кожної дитини завдяки створенню середовища для соціальної та культурної життєдіяльності дитини, її розвитку, виховання, реалізації різних видів потреб, у тому числі й потреби у спілкуванні (В. Кузь, І. Рогальська, О. Чепка, Н. Фоломєєва та інші).

Актуальність і недостатня розробленість означеної проблеми, її теоретична і практична значущість, виявлені суперечності зумовили вибір теми дипломного дослідження – **«Формування основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років в умовах навчально-виховного комплексу „дошкільний навчальний заклад – початкова школа”»**.

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу наукової літератури обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років в умовах навчально-виховного комплексу „дошкільний навчальний заклад – початкова школа”.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що формування основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років в умовах навчально-виховного комплексу „дошкільний навчальний заклад – початкова школа” відбуватиметься ефективніше за таких педагогічних умов: підготовки вихователів дошкільної ланки та вчителів 1-х класів, які працюють у навчально-виховному комплексі, до формування у дітей та учнів-першокласників основ культури спілкування, застосування у відносинах з дітьми діалогічного стилю спілкування; підвищення педагогічної культури батьків як активних учасників формування основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років.

Відповідно до мети і гіпотези було визначено **задачі дослідження**:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми у психолого-педагогічній літературі.

2. Розкрити зміст й уточнити сутність поняття „культура спілкування” стосовно дітей 5 – 7 років.

3. Визначити структурні компоненти культури спілкування, критерії, показники та виявити рівні сформованості основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років.

4. Обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років в умовах навчально-виховного комплексу „дошкільний навчальний заклад – початкова школа”.

Об’єкт дослідження – формування основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років в умовах навчально-виховного комплексу „дошкільний навчальний заклад – початкова школа”.

Для вирішення визначених задач використовувався комплекс взаємопов’язаних **методів дослідження**:

– *теоретичні* – аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури для визначення об’єкта, предмета, мети та задач дослідження, уточнення сутності поняття „основи культури спілкування”; синтез, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних та емпіричних даних для розроблення основних підходів до організації виховної роботи з дітьми 5 – 7 років в умовах навчально-виховного комплексу „дошкільний навчальний заклад – початкова школа”, обґрунтування педагогічних умов формування основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років в умовах навчально-виховного комплексу „дошкільний навчальний заклад – початкова школа”;

– *емпіричні* – діагностування (опитування, анкетування, бесіди, пряме та опосередковане спостереження, розв’язання проблемних ситуацій),

педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи) для виявлення рівнів сформованості у дітей 5 – 7 років основ культури спілкування;

Матеріали та висновки дослідження можуть бути використані у курсах вищих педагогічних навчальних закладів „Дошкільна педагогіка”, „Теорія і методика виховання”, у розробленні програм з організаційно-методичного забезпечення виховної діяльності у навчально-виховних комплексах, дошкільних навчальних закладах та початкових класах загальноосвітніх шкіл, а також у системі післядипломної педагогічної освіти.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

У дипломному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і обґрунтовано новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що виявляється в обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов формування основ культури спілкування у дітей 5–7 років в умовах навчально-виховного комплексу „дошкільний навчальний заклад – початкова школа”.

1. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що спілкуванню належить провідне місце серед чинників розвитку особистості, адже у спілкуванні й через спілкування людина виявляє себе як особистість, осягає сенс свого буття, свою самоцінність і значущість. У психологічній науці дістали трактування різні підходи до розгляду сутності спілкування. Воно розглядається як форма спільної діяльності людей (спілкування виступає вторинним щодо діяльності, підпорядковується їй), спілкування та діяльності розглядаються як окремі, але пов’язані між собою аспекти життєдіяльності людини, як самостійні категорії, які мають самоцінність і є не лише засобами, а й метою (кожний з партнерів є активним суб’єктом процесу спілкування).

З’ясовано, що навчально-виховний комплекс – це навчальний заклад, який забезпечує реалізацію права дітей на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти. Педагогічна ефективність комплексу „дитячий садок – школа” полягає в тому, що тут створено сприятливі умови для інтеграції виховних можливостей дошкільної ланки освіти та початкової школи, забезпечується наступність між ними.

2. Встановлено наявність тісного зв’язку культури спілкування з культурою поведінки, вмінням людини передавати свої думки, почуття, емоції іншим людям, не лише говорити, а й слухати, виявляти доброзичливість, співчуття, ввічливість, тактовність, емпатію. Культура спілкування регулюється усталеними в певному суспільстві формальними нормами та етикетом як сукупністю правил поведінки, що стосуються

зовнішнього вияву міжособистісних відносин.

Уточнено сутність поняття „культура спілкування” як складного особистісного утворення, що охоплює знання етичних норм і правил міжособистісної взаємодії та спілкування, позитивне емоційне ставлення до цих процесів і вміння їх самостійно конструктивно реалізовувати.

3. Визначено структурні компоненти культури спілкування (когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий), критерії (знання та уявлення дітей про етичні норми – правила, яких треба дотримуватися під час спілкування в різних ситуаціях; емоційне ставлення дітей до спілкування з іншими людьми; вміння дотримуватися етичних норм, виражати адекватне емоційне ставлення до них і до самого процесу спілкування), показники (знання слів привітання, прощання, подяки, вибачення, прохання, звернення та відмови; знання способів застосування етичних норм у процесі спілкування; характер ставлення до самого акту спілкування; прагнення здійснювати спілкування на засадах етичних норм; уміння застосовувати вербальні і невербальні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях; уміння слухати і чути співрозмовника; вміння адекватно реагувати на інформацію, що надходить від співрозмовника, на його вербальні та невербальні дії) та рівні сформованості основ культури спілкування у дітей 5–7 років (високий, середній, низький).

За результатами констатувального етапу дослідження встановлено, що високий рівень сформованості основ культури спілкування продемонстрували 9,4 % дітей 5–7 років, середній – 48,2 %, низький рівень – 42,4 %.

4. Обґрунтовано педагогічні умови формування основ культури спілкування у дітей 5–7 років: підготовка вихователів дошкільної ланки та вчителів 1-х класів, які працюють у навчально-виховному комплексі, до формування в дітей та учнів-першокласників основ культури спілкування, застосування у відносинах з дітьми діалогічного стилю спілкування; дотримання наступності в організації виховної роботи із старшими

дошкільниками та учнями-першокласниками, її змісті, формах і методах з метою забезпечити розширення і поглиблення знань, цінностей і комунікативних умінь при переході від дошкільної ланки до шкільної; підвищення педагогічної культури батьків як активних учасників роботи педагогів з формування основ культури спілкування у дітей 5–7 років.

Підготовка педагогів навчально-виховного комплексу „дошкільний навчальний заклад – початкова школа” відбувалася в рамках розробленої нами програми семінару „Підготовка педагога до формування в дітей 5–7 років основ культури спілкування”.

Формами і методами, які довели свою ефективність у роботі з педагогами, виявилися бесіди, групова робота, виконання творчих завдань, ведення „Щоденника спостережень”.

Реалізація принципу наступності забезпечувалася за допомогою розробки і запровадження взаємопов’язаних і взаємозумовлених наскрізних програм для проведення виховної роботи з дітьми 5–7 років „Формування основ культури спілкування у старших дошкільників” і „Формування основ культури спілкування у першокласників”.

Найбільш ефективними формами і методами виховної роботи виявилися: наочні методи (відеоролики, мультфільми, фотографії, плакати); словесні методи (бесіди – етична, вступна, підсумкова; читання (слухання) творів художньої літератури – оповідань, казок, віршів; обговорення прислів’їв та приказок; вивчення скоромовок); практичні методи (ігри, ігрові вправи, розв’язання проблемних ситуацій, малювання, співи, інсценування, моделювання та програвання ситуацій спілкування, розповіді дітей, складання казок, створення колажів).

Підвищення педагогічної культури батьків забезпечувалося шляхом роботи за програмою „Навчаємося спілкування з дитиною”. Основними формами роботи, які довели свою ефективність, виявилися: тематичні батьківські збори, педагогічні читання, тренінгові заняття, індивідуальні та групові тематичні консультації, виконання батьками „домашніх завдань”,

залучення їх до участі у виховній роботі навчально-методичного комплексу.

Загальна динаміка рівнів сформованості основ культури спілкування дітей 5–7 років експериментальної групи від початку формувального етапу експерименту до його завершення засвідчила помітне збільшення кількості старших дошкільників і молодших школярів, які належали до високого і середнього рівнів цієї сформованості, та зменшення кількості респондентів, які за результатами констатувального етапу експерименту були віднесені нами до низького рівня. У контрольній групі суттєві позитивні зрушення в загальній динаміці рівнів сформованості основ культури спілкування дітей 5–7 років від початку формувального етапу експерименту до його завершення не зафіксовані.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Подальшої розробки потребують питання, пов'язані з розширенням меж дослідження на інші вікові категорії дітей, які навчаються у НВК „дошкільний навчальний заклад – початкова школа”, винайдення можливостей забезпечення наступності між дошкільними та загальноосвітніми навчальними закладами, що функціонують окремо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В. В. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре. Москва : Педагогика, 1999. 186 с.
2. Амонашвили Ш. А. Школа жизни: трактат о начальной ступени образования, основанной на принципах гуманно-личностной педагогики. Москва : Изд. Дом Шалвы Амонашвили, 1998. 80 с.
3. Артемова Л. В. Формирование общественной направленности ребенка-дошкольника в игре. Киев : Вища шк., 1988. 160 с.
4. Арушанова А. Организация диалогического общения дошкольников со сверстниками // Дошкольное воспитание. 2005. № 5. С. 51–59.
5. Базовий компонент дошкільної освіти / наук. кер. : А. М. Богущ, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук ; авт. кол. : А. М. Богущ, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч [та ін.]. Київ : Вид-во МОН, 2012. 21 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.
7. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.
8. Білан О. Програма розвитку дитини дошкільного віку „Українське дошкілля”. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 255 с.
9. Богущ А. М. Дитинство: погляд сьогодення // Виховання і культура. 2003. № 1–2. С. 4–10.
10. Богущ А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник. Київ : Вища шк., 2007. 542 с.
11. Богущ А. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Слово, 2011. 440 с.
12. Богущ А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : підручник для студентів вищих навчальних закладів, факультетів дошкільної освіти. Київ : Слово, 2006. 304 с.

13. Богущ А. М. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі: практикум : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1995. 192 с.
14. Богущ А. М. Мова ваших дітей : посібник. Київ : Рад. шк., 1989. 130 с.
15. Богущ А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Одеса : Ярослав, 2004. 175 с.
16. Богущ А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до семи років : монографія. 2-ге вид. Київ : Слово, 2010. 374 с.
17. Богущ А. М., Луцан Н. І. Мовленнєво-ігрова діяльність: мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навч.-метод. посіб. Київ : Слово, 2008. 256 с.
18. Бодалев А. А. Психология общения. Москва : Педагогика, 2007. 103 с.
19. Вакула О. А. Це вам, батьки і педагоги // БВПШ. 2001. № 21. С. 29–32 с.
20. Васильева М. А. Игровая деятельность детей как средство воспитания и пути совершенствования руководства ею. Москва : Просвещение, 1986. 112 с.
21. Венгер Л. А. Психическое развитие в игре и подготовка детей к школе. Москва : Просвещение, 1986. 114 с.
22. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии. Санкт-Петербург : Союз, 1999. 222 с.
23. Выготский Л. С., Лурия А. Р. Этюды по истории поведения: обезьяна, примитив, ребенок. Москва : Педагогика-Пресс, 1993. 420 с.
24. Воспитание детей дошкольного возраста / [под ред. Л. Н. Проколиенко]. Киев : Рад. шк., 1990. 368 с.
25. Гавриш Н. В. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : [монографія]. Луганськ : Альма-Матер, 2006. 368 с.

26. Гавриш Н. Художнє слово і дитяче мовлення. Київ : Ред. загальнопед. газ., 2005. 128 с.

27. Гавриш Н., Ліннік О. Управління розвитком дошкільників в освітньому середовищі дитячого садка // Дошкільне виховання. 2013. № 1. С. 13–18.

28. Дитина: програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту: О. В. Огнев'юк, К. І. Волинець ; наук. кер. програмою: О. В. Проскура, Л. П. Кочина, В. У. Кузьменко, Н. В. Кудикіна. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 492 с.

29. Довга Т. Художнє слово як засіб стимулювання мислення дошкільників та молодших школярів // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія : Педагогічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Вип. 83. С. 57–60.

30. Довмат Р. Я. Моральне виховання дошкільників. URL: <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/moralne-vikhovannya.html> (дата звернення: 27.09.2018).

31. Дошкільна освіта: словник-довідник : понад 1000 термінів, понять та назв / упоряд.: К. Л. Крутій, О. О. Фунтікова. Запоріжжя : ЛПС ЛТД, 2010. 324 с.

32. Дуброва О. М. Використання ігрових методик у процесі формування основ культури спілкування старших дошкільників // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [редкол.: Н. С. Побірченко (гол. ред) та ін.]. Умань : Жовтий О. О., 2012. Вип. 40. С. 33–40.

33. Дуброва О. М. Виховання культури спілкування старших дошкільників у комплексі „дошкільний навчальний заклад – початкова школа” // Реалізація наступності дошкільної і початкової освіти: всеукр. наук.-практ. конф. : [зб. матер.] / редкол.: К. І. Волинець, Г. Г. Кондратенко, Н. В. Кудикіна та ін. Київ : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. С. 142–145.

34. Дуброва О. М. Гра як ведучий вид діяльності у дошкільному дитинстві // Актуальні проблеми і перспективи розвитку вищої освіти в Україні : [зб. матер. восьмої наук.-практ. конф.] / Соціально-педагогічний інститут „Педагогічна академія”, Кіровоградський інститут комерції. Кіровоград, 2008. С. 15–16.

35. Дуброва О. М. Гуманізація и гуманітаризація образования // Актуальні проблеми і перспективи розвитку вищої освіти в Україні : [зб. матер. шостої наук.-практ. конф.] / Соціально-педагогічний інститут „Педагогічна академія”, Кіровоградський інститут комерції. Кіровоград, 2006. С. 35–37.

36. Дуброва О. М. Культура спілкування особистості: сутність поняття // Теоретико-методичні засади виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. Ін-ту проблем виховання АПН України. Київ, 2009. Кн. 1, вип. 13. С. 78–86.

37. Дуброва О. М. Методика формування основ культури спілкування у дітей 5 – 7 років в умовах НВК // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матер. звітної наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України (за 2011 р.) / [за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бега та ін.]. Івано-Франківськ : Типовіт, 2012. С. 278–281.

38. Дуброва О. М. Формування основ культури спілкування старших дошкільників : [метод. посіб. для вихователів дошкільних навчальних закладів]. Кіровоград : Вид-во КЛА НАУ, 2013. 96 с.

39. Дуткевич Т. В. Психологія дитяча : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 348 с.

40. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении. Киров : ЭНИОМ, 1991. 267 с.

41. Жукова Й. Добрая мама или строгий педагог? // Школьный психолог. 2002. № 4. С. 8–9.

42. Колесов В. В. Культура речи – культура поведения. Москва : Наука, 1996. 300 с.
43. Колосарьова Є. Л. Дошкільний навчальний заклад і сім'я. Гуманізація відносин (з досвіду роботи). Вінниця : ВОПОПП, 2003. 60 с.
44. Комарова І. Показники і рівні сформованості культури педагогічного спілкування // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка, 2000. № 8. С. 41–44.
45. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: наук.-метод. посіб. Київ : Ред. журн. „Дошкільне виховання”, 2003. 243 с.
46. Кононко О. Л. З сім'ї – у дошкільний заклад // Дошкільне виховання. 1990. № 8. С. 9–10.
47. Кононко О. Л. Запорука особистісного зростання дошкільника // Дошкільне виховання. 1999. № 10. С. 3–5.
48. Кононко О. Л. Психологічний комфорт як умова морального становлення особистості // Дошкільне виховання. 1996. № 5. С. 4–5.
49. Кононко О. Л. Самостійність як чинник становлення моральної позиції у дошкільному дитинстві // Педагогіка і психологія. 1998. № 4. С. 12–24.
50. Кононко О. Л. Стратегічна мета виховання – життєва компетентність дитини // Дошкільне виховання. 1999. № 5. С. 3–6.
51. Корнієнко С. Сім'я і дитячий садок – одна родина : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. 180 с.
52. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу : [монографія]. Запоріжжя : ЛПКС ЛТД, 2009. Ч. 1 : Концепції, проектування, технології створення. 320 с.
53. Кузьменко В. У. Розвиток індивідуальності дитини 3 – 7 років. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. 365 с.
54. Кулачківська С. Над чим працюють психологи // Дошкільне виховання. 2002. № 4. С. 6–7.

55. Куницына В. П. Межличностное общение. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 324 с.
56. Лаврентьева Г. П. Культура общения дошкольников. Киев : Рад. шк., 1988. 128 с.
57. Ларцев В. С. Социальные и культурные детерминанты формирования личности : [монография]. Киев : Принт-Экспресс, 2002. 430 с.
58. Лемяскина Н. А. Культура общения : учеб.-метод. комплекс. Воронеж : МОДЭК, 2000. 421 с.
59. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
60. Лисенко Н. В., Кирста Н. Р. Педагогіка українського дошкілля : у 2 ч. Київ : Вища шк., 2006. Ч. 1. 302 с.
61. Лисенко Н. В., Кирста Н. Р. Педагогіка українського дошкілля : у 2 ч. Київ : Слово, 2010. Ч. 2. 360 с.
62. Ломов Б. Ф. Психические процессы и общение // Методологические проблемы социальной психологии. Москва : Наука, 1975. С. 106–123.
63. Луценко І. Організація педагогічного спілкування в умовах наступності освіти // Дошкільне виховання. 2003. № 12. С. 6–7.
64. Люрина Т. І. Змістові аспекти проблеми диференційованого різнорівневого навчання дітей у дошкільній і початковій освіті // Вісник психології і соціальної педагогіки : зб. наук. пр. Педагогічного ін-ту Київського ун-ту імені Бориса Грінченка. Київ, 2010. Вип. 4. С. 117–119.
65. Малахов В. А. Етика спілкування : [навч. посіб.]. Київ : Либідь, 2006. 397 с.
66. Мелкозёрова Е. Возможности мультипликации как вида современного искусства при обучении и воспитании дошкольников. URL: www.oneframe.ru (дата звернення: 25.09.2018).
67. Методика роботи з виховання культури поведінки. Вчитель вчителю, учням та батькам. URL: www.teacher.at.ua (дата звернення: 26.09.2018).

68. Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від двох до семи років „Дитина” / авт. кол.: Е. В. Белкіна [та ін.]. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 400 с.
69. Непомнящая Н. И. Становление личности ребенка 6 – 7 лет. Москва : Педагогика, 1992. 60 с.
70. Ночевник М. Н. Человеческое общение. Москва : Политиздат, 1988. 127 с.
71. Общение и речь: развитие речи у детей в общении со взрослыми / [под ред. М. И. Лисиной]. Москва : Педагогика, 1985. 208 с.
72. Орлов А. Б. Личность и сущность: внешнее и внутреннее Я человека // Вопросы психологии. 1995. № 2. С. 5–19.
73. Петерина С. В. Воспитание культуры поведения у детей дошкольного возраста : книга для воспитателей детсада. Москва : Просвещение, 1986. 96 с.
74. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Москва : Изд-во МГУ, 1989. 132 с.
75. Піроженко Т. О. Розмовляти – тобто заявити про себе світу // Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 1. С. 6–11.
76. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : підручник. 3-є вид., випр. Київ : Академвидав, 2015. 447 с.
77. Поніманська Т. Сучасні підходи до гуманістичного виховання дошкільнят // Дошкільне виховання. 2002. № 4. С. 3–5.
78. Програма „Дитина в дошкільні роки”. URL: <http://www.google.com.ua/> (дата звернення: 26.09.2018).
79. Програма формування педагогічної культури батьків / [за ред. Постоного В. Г.]. Київ : ДЦССМ, 2003. 108 с.
80. Психологическая характеристика возрастного отрезка 5 – 6 лет. URL: <http://childpsy.net> (дата звернення: 13.09.2018).
81. Рогальська Н. В. Підготовка майбутніх фахівців до інноваційної діяльності в умовах освітнього комплексу „дошкільний заклад – початкова

школа” // Вісник Черкаського ун-ту. 2010. Вип. 176. Серія : Педагогічні науки. С. 138–141.

82. Рогов Е. И. Психология общения. Москва : ВЛАДОС, 2001. 336 с.

83. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1976. 416 с.

84. Руденко О. О. Виховання культури спілкування в працях відомих педагогів та психологів. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Znpkhist/2010_2/10roovpp.pdf (дата звернення: 13.09.2018).

85. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. Київ : Либідь, 1997. Кн. 1. 272 с.

86. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Львів : Просвіта, 1993. 127 с.

87. Семиченко В. А. Психология общения. Київ : Магістр – S, 2007. 152 с.

88. Сіроштан С. В. Планування роботи психолога дошкільного закладу/ Київ : Марич, 2010. Ч. 1. 140 с.

89. Сіроштан С. В. Планування роботи психолога дошкільного закладу. Київ : Марич, 2010. Ч. 2. 160 с.

90. Смирнова Е. О. Особенности общения с дошкольниками : [учеб. пособ.]. Москва : Академія, 2000. 160 с.

91. Соловійов Ю., Чернишов О. Наступність між ланками освіти: реалії та перспективи / Соловійов Ю., Чернишов О. URL: www.pleyady.kiev.ua (дата звернення: 25.09.2018).

92. Сухомлинский В. А. О воспитании. Москва : Политиздат, 1973. 272 с.

93. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. Киев : Рад. шк., 1984. 288 с.

94. Теорія і практика дошкільної освіти : [кол. монографія] / [авт. кол.: З. Н. Борисова, Г. В. Беленька, О. Л. Богінч та ін. ; за заг. ред.:

Г. В. Беленької, М. А. Машовець]. Київ : Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2011. 232 с.

95. Умеете ли Вы общаться? / [И. Н. Горелов, В. Ф. Житников, М. В. Зюзько, А. А. Шкатова]. Москва : Просвещение, 1991. 144 с.

96. Учимся общаться с ребенком: руководство для воспитателя детского сада / В. А. Петровский, А. М. Виноградова, Л. М. Кларина и др. Москва : Просвещение, 1993. 191 с.

97. Черевко Л. Культура спілкування // Позакласний час. 2006. № 13–16. С. 68–73.

98. Чуб Н. В. Довідник для батьків дошкільників. Психологія дитини від А до Я. Харків : Веста, 2007. 160 с.